

İHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

KUR'ÂN TİLÂVETİ VE KIRAATİ BAĞLAMINDA EYYÛBİLER'İN MEMLÜKLER VE ENDÛLÛS'E ETKİSİ

THE EFFECT OF AYYUBIDS ON MAMLUKS AND ANDALUSIA IN THE CONTEXT OF
QURAN RECITATION

Ahmet GÖKDEMİR

Doç. Dr., Yalova Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Kur'ân Okuma ve Kıraat Bilim Dalı,
ahmetgokdemir81@hotmail.com, orcid.org/0000-0002-5436-0541

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 02 Mayıs 2021 / 02 May 2021

Kabul Tarihi / Accepted: 14 Mayıs 2021 / 14 May 2021

Yayın Tarihi / Published: 25 Temmuz 2021 / 25 July 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Temmuz-Güz/ July – Autumn 2021

Cilt / Volume: 7, Sayı / Issue: 2, Sayfa / Pages: 521-532.

Cite as / Atıf: Gökdemir, Ahmet. “Kur'ân Tilâveti ve Kıraati Bağlamında Eyyûbiler'in Memlûkler ve Endülûs'e Etkisi [The Effect of Ayyubids on Mamluks and Andalusia In The Context of Quran Recitation]”. İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi- İhya International of Islamic Studies 7/2 (Temmuz/July 2021), 521-532.

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve makalenin intihal içermediği teyit edildi.

Etik Beyan / Ethical Statement:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur / It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

Öz

Makalede Eyyübîler'in Kur'an tilâveti ve kıraati hususunda Memlûkler'le Endülüs'e etkisine değinilmiştir. Bu bağlamda ilk olarak Eyyübîler'de Kur'an tilâveti ve kıraatine dair birikim ortaya konulmuştur. Bu bilgiler ışığında öncelikle Eyyübîler'in Kur'an tilâveti ve kıraati bağlamında Memlûkler'e etkisi ele alınmış, sonrasında Endülüs'teki kıraat birikimine tesiri incelenmiştir.

Araştırmanın amacı öncelikle Eyyübîler'deki Kur'an tilâveti ile kıraatine dair birikimi açığa çıkarmaktır. Çalışmanın diğer gayeleri ise elde edilen veriler ışığında Eyyübîler'in Memlûkler ve Endülüs üzerindeki tesirini ortaya koymaktır. Makalede amaçlanan bir diğer husus ise o dönemde Kur'an tilâveti ve kıraatine verilen öneme dikkat çekmektir. Araştırmalar sonucunda bahsi geçen dönemde Eyyübîler'de Kur'an tilâveti ve kıraatinin son derece önemsendiği bu alana dair eğitimin tıp ilmine yönelik tesis edilen medreselerde bile ihmal edilmediği; hükümdarlar, vezirler ve toplumun önde gelenlerinin bu ilme son derece ehemmiyet verip vakfiyelerinde mezkûr alana dair istihdâmı önemsendiği sonucuna varılmıştır. İncelemede varılan bir diğer netice Eyyübîler'deki söz konusu birikimin Memlûkler ve Endülüs üzerinde etkisi olduğu sonucudur.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, tilâvet, kıraat, Eyyübîler, Memlûkler, Endülüs.

Abstract

In the article, the influence of the Ayyubids on the Mamluks and Andalusia on the recitation of the Quran is mentioned. In this context, firstly, the experience of the recitation of the Quran in the Ayyubids was revealed. In the light of this information, firstly, the effect of Ayyubids on the Mamluks in the context of the recitation of the Quran was discussed. Then its effect on the accumulation of recitation in Andalusia was examined.

The aim of the research is to reveal the knowledge of the Quran recitation in the Ayyubids. Other purposes of the study are to reveal the influence of Ayyubids on Mamluks and Andalusia in the light of the data obtained. Another point aimed in the article is to mention the importance given to the recitation of the Quran in that period. As a result of the research, it was stated that Ayyubids highly regarded Quran recitation in the relevant period, the education in this field has not been neglected even in the madrasahs established for the science of medicine, the rulers, viziers, and prominent people of the society gave great importance to this field and paid attention to the employment-related to this field in their foundation. Another result of the study is that the accumulation in Ayyubids has an effect on Mamluks and Andalusia.

Keywords: Quran, tilavet, recitation, Ayyubids, Mamluks, Andalusia.

Extended Abstract

The Ayyubid period attracts attention as one of the brightest periods in the history of Islam in terms of the scholars. The effect of political unity, the compliments and support of the sultans to the scholars and their preparation for all kinds of scientific activities were great in the formation of this situation. This situation caused the scholars from North Africa and Andalusia to come to Egypt, Damascus, and Jerusalem and to develop the scientific studies there.

One of the branches of science that developed in the Ayyubids is recitation and many institutions were established in this field. In the article, information was given about the services of the Ayyubids regarding the recitation of the Quran, and then the effect of this accumulation of the Quran recitation on the Mamluks and Andalusia was mentioned.

Since the state was governed in accordance with Islamic law in Ayyubids, fiqh was the most emphasized science in madrasahs. However, lessons were also given in madrasahs regarding the sciences of the Quran. These are mostly related to tafsir, nasih-mensuh, ahqam-ı Quran, qiraah and tajwid. In this context, the Ayyubid period is one of the periods in which recitation was popular and important qaris were raised in this field. Quttab, mosques, darulquran and darulhadith, hangahs and lodges, majlis of sultans are among the places where Ayyubids carry out activities for the recitation of the Quran.

The Mamluks were established by the Turkish-origin emirs in the army of the Ayyubids over the areas they dominated after the Ayyubids. Consequently, the Mamluks were affected by the Ayyubids in many areas. This is also true for education. As a matter of fact, educational institutions, which are mentioned in both states, can be given as an example to this issue. Because, when the educational institutions of both states are examined, it will be seen that they are quttab, mosques and madrasahs, darulquran and darulhadith, hanqah-ribat, lodges, libraries, and the houses of the leaders of the society.

The similarity of education methods in both states is remarkable as in the institutions. Such that, it is seen that the educational activities in some places started in the Ayyubid period and continued in the Mamluk period. This situation is also valid for the recitation of the Quran. For example, this teaching activity in Amr b. As and Ibn Tolun mosques, where the education of recitation was given during the Ayyubid period, continued during the Mamluk period.

The issue of supporting the activities of the Quran recitation by the rulers and prominent people of the society during the Ayyubid period is also seen in the Mamluks.

Based on this information, it can be said that during the Ayyubid period, many practices regarding the recitation of the Quran were continued in the Mamluk period. This similarity can be seen in the educational institutions of this field, in the employment of officials such as qaris here, in the securing of their duty records in the waqfiyahs, the support of the activities related to this science by the rulers, viziers and prominent people of the society. All these information are important data showing the effect of Ayyubids on Mamluks in terms of recitation of the Quran.

Most of the Andalusian scholars of recitation traveled to the East and received training on this science. Centers such as Baghdad, Damascus, Hejaz, and Egypt are among the places where Andalusian scholars went to study qiraah. These centers are under the domination of the Ayyubids for a while. Among these places, Egypt's place in the knowledge of recitation in Andalusia is an exception. Because this is the main route of Andalusians' travels to the East. For this reason, Egypt was the first place Andalusians visited in their scientific travels. Therefore, Egypt's role in the recitation of Andalusia is more than other places. However, since the accumulation of the qiraah.

Keywords: Quran, tilavet, recitation, Ayyubids, Mamluks, Andalusia.

Giriş

Eyyübîler, 1171-1462 tarihleri arasında Mısır, Hicaz, Yemen, Kuzey Afrika ve Ortadoğu'da hüküm sürmüş Türk devletidir. Eyyübîler, bir taraftan Haçlılar'a karşı koyarken diğer yandan Kudüs başta olmak üzere Haçlılar'dan İslâm topraklarının büyük bir kısmını geri almışlar; bu esnada sahip oldukları toprakları eğitim-öğretim kurumlarıyla donatmışlardır.¹

Eyyübîler dönemi İslâmî ilimler açısından son derece parlak bir dönemdir. Bu devrede medreseler yaygın hale getirilmiş; dârulhadîs, dârulkur'ân ve küttâplar açılmış, riyâzî ve tabîî ilimlerle tabâbet önemsenmiştir. Yine bu kurumlarda eğitimin sürekliliği için vakıflar tahsis edilmiş, eğitim-öğretime dair harcamaların ekserisi bu vakıflarca karşılanmıştır. Eyyübîler'de söz konusu kurumların yanı sıra cami, tekke ve zâviyelerde de eğitim-öğretim yapılmış; kimsesiz çocuklar ve fakirlerle dışarıdan eğitim için gelen talebeler için öğrenci evleri ile yurtlar tahsis edilmiştir. Ayrıca medreselerin yaygınlaşmasının doğal bir sonucu olarak kütüphanelerin sayısı artmış, buralarda kitap koleksiyonları açısından önemli bir birikim söz konusu olmuştur. Böyle bir ortamda çok sayıda âlim yetişmiş ve bu kişiler alanlarında önemli eserler kaleme almışlardır.²

Bu dönem, yetiştirdiği âlimler açısından İslâm tarihinin ilmî manada en parlak dönemlerinden biri olarak dikkat çekmektedir. Bu durumun oluşmasında siyasi birliğin sağlanması, sultanların âlimlere iltifat ve destekleriyle onların her türlü ilmî faaliyetleri için ortam hazırlamalarının etkisi büyüktür. Bu durum Kuzey Afrikalı ve Endülüslü âlimlerin Mısır, Şam ve Kudüs'e gidip buralardaki ilmî çalışmaların gelişmesine yol açmıştır.³

Eyyübîler'de gelişme gösteren ilim dallarından biri de kıraat olup bu manada çok sayıda kurum tesis edilmiştir. Aşağıda Eyyübîler'in Kur'ân tilâveti ile kıraati hususundaki hizmetleriyle ilgili bilgi verilecek, sonrasında Eyyübîler'de Kur'ân tilâveti ve kıraatine dair oluşan bu birikimin Memlûkler'le Endülüs'e etkisine değinilecektir.

1. Eyyübîler'de Kur'ân Tilâveti ve Kıraati

Eyyübîler, sünnilîğin ihyâsı ve ibkâsı için başta Mısır olmak üzere yerleşim yerlerinde medrese inşası hareketi başlatmışlardır.⁴ Eyyübîler'de devlet İslâm hukuku doğrultusunda idare edildiğinden fıkıh ilmi medreselerde en çok üzerinde durulan ilim olmuştur. Bununla beraber Kur'ân ilimlerine yönelik de medreselerde dersler verilmiştir. Bunlar daha ziyade

¹ Ahmet Demir, "Medreselerin Gelişmesinde Eyyübîlerin Rolü", *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler (Uluslararası Sempozyum)* (Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2013), 460-462.

² Ramazan Şeşen, "Eyyübîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 1995), 12/20, 26-27.

³ Bedrettin Basuyuş, "Salâhaddîn-i Eyyübî Döneminde İlmî Hayat ve Dönemin Önde Gelen Âlimleri", *Asoscongress/I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu 13-14-15 Ekim 2016-Elaşğ* (Elazığ: y.y, 2016) 568.

⁴ Mahmut Dünder, *Mısır Eyyübîlerinde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 40.

tefsir, nâsih-mensuh, ahkâm-ı Kur'ân, kıraat ve tecvide dairdir. Bu bağlamda Eyyûbiler dönemi, kıraatin rağbet görüp bu alanda önemli kâriflerin yetiştiği devirlerdendir.⁵

Medreseler, Eyyûbiler'de kıraat ilmine yönelik eğitim verilen kurumlardandır. Nitekim Kahire'deki Medresetü'l-Fâdılye'de Şâfî ve Mâlikî fikhının yanı sıra kıraat ilmine dair eğitim verilmiş; mezkûr müessese, Mısır içinden ve dışından kıraat talebeleri için cazibe merkezi haline gelmiştir. Bu durumun oluşmasında kurumdaki kıraat okutmakla görevli âlimlerin ciddiyetleri ve disiplinlerinin rolü büyüktür.⁶ İmâm Şâtıbî (ö. 590/1194),⁷ bu kurumda kıraat öğretiminde bulunan âlimlerdendir. Onun sabah namazının akabinde talebelere bireysel olarak Kur'ân dersi verdiği, ilk sıradaki talebeyle derse başlanıldığından öğrencilerin geceden itibaren ders sırasına girdikleri bildirilmektedir.⁸ Burada Şâtıbî'den sonra kıraate dair hocalık yapan diğer âlimler ise Gıyâs b. Fâris (ö. 1208), Ziyâde b. Ümrân (ö. 1231), Ebü'l-Kâsım İsa eş-Şerîşî (ö. 629/1232),⁹ 'Alemüddîn Ebü'l-Hasen es-Sehâvî (ö. 643/1245),¹⁰ 'Abdurrahman b. 'Abdülmeccid es-Safrâvî (ö. 636/1238),¹¹ Muhammed b. Ömer b. Yûsuf el-Kurtubî (ö. 1233), Ali b. Abdüssamed b. Muhammed (ö. 1235), Muhammed b. Müslim b. Nebhan b. Sâlim (ö. 1248) ile Osman b. Ömer b. Ebîbekir b. Yûnus el-Hâcib (ö. 1240)'tir.¹² Eyyûbî döneminin meşhur diğer kıraat âlimleri ise Ebû Şâme Abdurrahman b. İsmail el-Makdisî (ö.

⁵ Ramazan Şeşen, *Selâhaddin Eyyûbî ve Devri* (İstanbul: İSAR Vakfı, 2000), 416.

⁶ Dündar, *Mısır Eyyûbilerinde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri*, 161.

⁷ İmâm Şâtıbî, gerek yetiştirdiği talebeleri gerekse de yazmış olduğu eserleriyle kıraat ilminde önemli bir konuma sahiptir. İmâm ve râvîleri harflerle remz etme işi de kendisinin kıraat ilmine bir diğer katkısıdır. İmâm Şâtıbî ve kıraat ilmindeki yeriyle alakalı bk. Fatih Çollak, *Kıraat İlminde İmam Şatibi ve eş-Şatibiyye* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991).

⁸ Dündar, *Mısır Eyyûbilerinde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri*, 140-141.

⁹ Kıraatle ilgili 7000 rivâyeti senedleriyle derlediği *Câmi'u'l-ekber ve babri'l-ezher* adlı eseriyle bu alanda birçok telifi bulunan Şerîşî'ye dair bilgi için bk. Suyûtî, *Buğyü'l-vü'ât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fadl (Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1979), 2/234; İsmail Bağdatlı, *Hediyetü'l-ârifîn* (Beyrut: Dâru İhyâ't-Türâsî'l-Arabî, 1951), 1/808; Bedreddin Basuyûğ, *Selâhaddin-i Eyyûbî Devrinde İlmî Faaliyetler* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 54-55.

¹⁰ Kıraat sahasında *Şâtibiyye*'ye yönelik *Fethu'l-vasîd* ve *el-Vesîle* isimli şerhleri yazan Sehâvî'nin tecvidle ilgili de *en-Nâniyye* adlı kasidesi bulunmaktadır. O, bu alanda çok sayıda talebe de yetiştirmiştir. İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân* (Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyeye, 2013), 22/393-394.

¹¹ *el-İ'lâl* adlı eserin müellifi Safrâvî'yle alakalı bk. Hayruddîn Ziriklî, *el-A'lâm* (y.y: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002), 3/314; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, (y.y: Mektebet-ü İbn Teymiyye, 1351), 1/373.

¹² Medresetü'l-Fâdılye'de kıraat öğretiminde bulunan âlimlerle alakalı geniş bilgi için bk. Mahmut Dündar, "Eyyûbî Dönemi Mısır Medreseleri", *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 36 (2017), 162-163. Fâdılye Medresesi, Kâdiü'l-Fâzıl'ın (ö. 596/1200) başta bulunduğu yüz yirmi bin cilt kitaplık bir kütüphaneye sahiptir. Makrizî, *el-Mevâiz ve'l-ütübâr bi zikri'l-hatâtı ve'l-âsâr*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 2/292; Ramazan Şeşen, *Selâhaddin Eyyûbî ve Devri*, (İstanbul: İSAR Vakfı, 2000), 397.

656/1258),¹³ Muhammed b. Ahmed el-Mavsilî el-Mukrî (656/1258),¹⁴ Muhammed b. Hasen el-Fâsî (ö. 656/1258)¹⁵ ile Abdüsselâm ez-Zevâvî (ö. 681/1282)'dir.¹⁶

Kahire'deki Medresetü'l-Fâdiliyye'de olduğu gibi Şam'daki medreselerde de kıraat ilmine yönelik dersler verilmiştir. Örneğin el-Medresetü'l-Âdiliyyeti'l-Kübra, el-Medresetü's-Sâlihiyye ve el-Medresetü'l-Umeriyye, bünyelerinde fıkıh ilminin yanı sıra kıraat, nahiv ve hadise dair eğitim verilen medreselerdir.¹⁷ Mezkûr medreselerden Sâlihiyye Medresesi'nde halka yönelik Kur'ân öğretiminde de bulunulmuştur. Nitekim es-Sâlih Ebi'r-Rebî', bu medresede hem imamlık yapmış hem de halka Kur'ân okuma dersleri vermiştir.¹⁸

Şam'da o devirde tıbbaya yönelik medreselerde dahi Kur'ân okumaya dair derslerle eğitim başlamış; daha sonra sırasıyla Arap dili edebiyatı ve tıpla eğitime devam edilmiştir.¹⁹ Medreselerde kıraat ilmi eğitimi Kudüs'teki medreselerde de mevcuttur. Nitekim Mescid-i Aksa içerisinde tesis edilen Nâsriyye Medresesi'nin kuruluş amacı içerisinde kıraat ve nahive dair eğitimin verilmesidir. Vâkıf tarafından bu ilimlere dair ders verilmesi bizzat vakfiyede kayıt altına alınmıştır.²⁰

Eyyûbî medreselerinde müderrisler, erken saatlerde kurumlarına gelerek öğrencileriyle beraber güne Kur'ân tilâvetiyle başlamış; sonrasında vakfın banisiyle tüm Müslümanlara dua ederek öğretime devam etmişlerdir.²¹ Buna karşılık medreselerin vakfiyelerinde medresede ders veren hocayla ders gören talebenin yanı sıra medresede Kur'ân okuyan kimseler için de tahsisatta bulunulmuştur. Örneğin Ömeriyye Medresesi vakfiyesinde talebe ve misafirler için her gün iki, hoca ve Kur'ân okuyucuları için de üç ekme tahsisinde bulunulmuştur.²²

Medreselerde kıraat ilmine dair okutulan kitaplara gelince bunlar Ebû Amr ed-Dânî'nin (ö. 444/1053) *et-Teyşîr fi'l-kırâati's-seb'î*, İmâm Şâtübî'nin (ö. 590/1193) *Hırzû'l-emânî'si* Necmüddîn Abdullah el-Vâsıtî'nin (ö. 521/1127) *el-Kenz fi'l-kırâati'l-'aşrî*, Ebû'l-'İzz

¹³ Ebû Şâme el-Makdisî, on yaşında hâfız olmuş daha sonra Hırzû'l-emânî'yi ezberlemiştir. O, Schâvî'ye talebelikte de bulunmuştur. Ebû Şâme'nin kıraate dair *el-Mürşidü'l-vecîz* isimli eseri, yedi harf meselesinin kıraatlerle bağlantısının kurulduğu ilk eser olması, yine daha öncesinde yazılmış ve fakat bugüne ulaşmamış eserlerden birtakım nakillerden bulunması sebebiyle önemlidir. Ebû Şâme ve eseriyle alakalı bk. Ahmet Gökdemir, el-Mürşidü'l-vecîz ve en-Neşr Bağlamında Ebû Şâme ve İbnü'l-Cezerî'nin Kur'ân Tilâvetine Bakışı", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2019) 103-122.

¹⁴ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 2/80-81.

¹⁵ Şâtübî'nin Hırzû'l-emânî'sine yönelik *el-Leâli'l-ferîde* adlı çalışması mevcuttur. Fâsî, *el-Leâli'l-ferîde*, (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendi 1341).

¹⁶ Döneminin Şam kurrâlarının başkanıdır. Sâlihiyye Türbesi'nde kıraat dersleri vermiştir. Vakf-ibtidâ ilmine yönelik eserleri bulunmaktadır. Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâ*, thk. Tayyar Altukulaç (İstanbul: İSAM, 1995), 3/1350-52; İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nihâye*, 1/386-387.

¹⁷ Bahsi geçen medreselerle alakalı bk. Mahmut Dünder, "Eyyûbîler Dönemi Dımaşk Medreseleri", *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2018), 119, 128, 138.

¹⁸ Dünder, *Mısır Eyyûbîlerinde Eğitim ve Öğretim*, 118.

¹⁹ Dünder, "Eyyûbîler Dönemi Dımaşk Medreseleri", 141-142.

²⁰ Abdülcelîl Hasan Abdülmehdî, *el-Medâris fi Beyti'l-Makdis fi'l-asreyn; el-Eyyûbî ve'l-Memlûkâ* (Ürdün: Mektebetü'l-Aksâ, 1981), 357-358; Harun Yılmaz, "Eyyûbî Dönemi Beytülmakdis Medreseleri: Kuruluş, İşleyiş ve Fonksiyon", *Journal of Islamic Jerusalem Studies* 18 (2018), 10.

²¹ Dünder, "Eyyûbî Dönemi Mısır Medreseleri", 168.

²² Harun Yılmaz, *Zengiler ve Eyyûbîler Döneminde Dımaşk'ta "Medrese" (1154-1260)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014), 101.

Muhammed Kalânîsî'nin *İrşâdü'l-mübtedî'si*, İbnü'l-Cezerî'nin *Tabbîru't-Teysîr'i* ile Şemsüddîn İbnü'l-Kabâkîbî'nin *İzâhu'r-rumûz ve miftâhu'l-kunûz*'udur. Yine aynı müellifin *Mukaddime* adlı tecvid eseri de medreselerde okutulan kitaplardandır.²³ Mezkûr kitaplar incelendiğinde bunların yedi-on ve on dört kıraatle ilgili olduğu dikkat çekmektedir.

Öncesinde olduğu üzere Eyyûbîler'de de camilerin eğitim merkezleri olarak kullanımına devam edilmiştir. Bu bağlamda Amr ve İbn Tolun Camileri başta olmak üzere Cuma camileri ve diğer camilerde eğitim-öğretim faaliyetlerine devam edilmiştir.²⁴ Nitekim Tâcüddîn Osman b. İshâ el-Balatî (ö. 1202), Amr Camii'nde kıraat ve nahiv ilmine yönelik müderrislik vazifesinde bulunanlardandır. Kendisine bu görevi karşılığında maaş bağlanmıştır.²⁵

Bu dönemde kıraat ilminin tedrisi cami ve medreselerle sınırlı olmayıp bu alandaki eğitim-öğretim için dârulkur'an adlı kurumlar tesis edilmiştir. Bu bağlamda Şam'daki er-Reşâiyye, ez-Zevîzâniyye, ez-Zencâriyye, el-Eşrefiyye ve es-Sâlihiye dârulkur'anları önemli hizmetler ifa etmiştir.²⁶ Türbe dârulkur'anları da Eyyûbîler'deki dârulkur'anların farklı bir türüdür. Buralarda Kur'an okunup okutulması için vakfiyeler düzenlenmiş, böylece vâkıf hayatta olmasa bile tesis ettiği kurumlarda olmasını istediği hizmetlerin devamı sağlanmıştır. Eyyûbî hükümdarı el-Melikü'l-Eşref'in (ö. 635/1237) türbesinin bünyesinde kurulan ve Ebû Şâme el-Makdisî'nin de (ö. 665/1267) Meşihatü'l-kırâe görevini üstlendiği dârulkur'an bu tarz yapılara bir örnektir.²⁷ İbnü'l-Cezerî de Mısır'daki ilim tahsilinin ardından Şam'a döndüğünde bir müddet bu dârulkur'anın kıraat şeyhliği görevini yürütmüştür.²⁸

Dârulkur'anlarda olduğu gibi ihtisas medreselerinden dârulhadîslerde de Kur'an tilâveti önemsenmiştir. Nitekim Eyyûbî hükümdarlarından el-Melikü'l-Eşref (626-634/1229-1237) tarafından inşa edilen ve Şam'ın en büyük dârulhadîslerinden olan Eşrefiyye Dârulhadîsi bünyesinde kıraate dair eğitim verilen kurumlardandır. Nitekim burada namaz göreviyle birlikte Kur'an kıraati meclisleri akdetmekle görevli imâmla yedi kıraati iyi bilen 10 kurrâya vakfiyece tahsisatta bulunulmuştur.²⁹ Yûsuf b. Muhammed b. Abdullah İbnü'l-Muhtâr (ö. 685/1286), bu kurumda kârî olarak vazife alanlardandır.³⁰

²³ Abdülmehdî, *el-Medâris*, 13-14.

²⁴ Dündar, *Mısır Eyyûbîlerinde Eğitim ve Öğretim*, 76.

²⁵ Dündar, *Mısır Eyyûbîlerinde Eğitim ve Öğretim*, 186-187.

²⁶ Bedrettin Basuyuş, *el-Melikü's-Sâlih Necmeddîn Eyyûb Döneminde Eyyûbî Devleti (637-647/1240-1249)* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016), 322.

²⁷ Ahmet Gökdemir, "Osmanlı Kur'an Eğitim Merkezleri: Darulkurrâlar ve Sıbyan Mektepleri", *Edebali İslamiyat Dergisi* 2 (2017), 46-47.

²⁸ Tayyar Altıkulaç, "İbnü'l-Cezerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yay., 1999), 20/552.

²⁹ Takıyyüddîn es-Sübkî, *Fetâva's-Sübkî*, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rifet, t.y), 2/108-110. Dârulhadîs hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Nağihan Emiroğlu, *Türk (Babri) Memlûkler Döneminde Hadis İlmi (Hicrî VII-VIII. Asırlar)*, (Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019), 28.

³⁰ Şemsüddîn Ebû Abdillâh ez-Zehabî, *İber* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, t.y), 3/361.

Hankâh, zâviye ve ribâtlar³¹ da Eyyûbîler'de Kur'an tilâvetinde bulunulan ve kıraat eğitimi verilen mekânlardandır. Şöyle ki hankâhlar fıkıh, kıraat, hadis, tasavvuf gibi İslâmî ilimlerin tedrisinin yapıldığı ilim merkezlerindedir.³² Buraların kurulma amaçlarından biri de bünyesinde Kur'an'ın tilâvet edilmesidir.³³ Nitekim Hankâh-ı Salâhiyye'de (Selâhaddîn Hankâhı) Kur'an-ı Kerîm okunması için kurrâ istihdamından bahsedilmektedir.³⁴ Yine sûfilerin şeyhleriyle beraber bu mekânda ikinci namazı sonrasında Kur'an okumaları ve Mescid-i Aksa'da güneşin doğmasının ardından Kur'an tilâvetinde bulunmaları istenmektedir.³⁵ Ayrıca Saîdü's-Süedâ Hankâhı'nın Cuma günü cemiyetlerinde sûfiler, şeyhleriyle birlikte Hâkimî Camii'ne gelmiş; burada Tahiyetü'l-Mescid namazını kıldıktan sonra Kur'an cüzleri orada bulunanlara dağıtılmış ve oradaki tüm cemaat Kur'an okumuştur. Cuma namazı sonrası hankâhta görevli kurrâlardan biri Hâkimî Camii'nde yüksek sesle Kur'an okuyup daha sonra caminin vâkîfı Sultan Selâhaddîn'in yanı sıra tüm Müslümanlar için dua edilmiştir.³⁶

Sultanların köşkleri ile meclisleri de Kur'an tilâvetinde bulunulan mekânlardandır. Nitekim Selâhaddîn-i Eyyûbî özel köşkünde bulundurduğu kârîden günde birkaç cüz okumasını istemiş; genel meclislerinde de Kur'an'dan 20 âyet ya da daha fazla bir bölümü dinlemeyi adeti haline getirmiştir. Bir defasında da Kur'an'ı güzel tilâvet eden bir çocuğun babasına ekeceği arazi vakfederken çocuğa da kendi özel yiyeceklerinden vermiştir.³⁷ Görüldüğü üzere Kur'an tilâveti ve kıraati Eyyûbî hükümdarlarınca son derece önemsenmiştir. Öyle ki Selâhaddîn Eyyûbî ve el-Melikü'l-Âdil gibi birçok Eyyûbî sultanı hâfız olup Kur'an tilâveti ve kıraati için kurumlar tesis etmişlerdir.³⁸

Selâhaddîn-i Eyyûbî, Şam ve Mısır'da yetim çocukların barınma ve eğitimleri için yurtlar tesis etmiş bu kurumların ayakta durması için de zengin vakıflar tahsis etmiştir. Kâdı el-Fadl da yetim mektepleri için vakıf tesis edenlerdendir. Buralarda çocuklara Kur'an derslerinin verilmesi için öğretmen tayininde bulunulmuş, bu kişilerin maddi giderleri de söz konusu vakıflar aracılığıyla temin edilmiştir.³⁹ Eyyûbîler döneminde kadınlar da medrese, hankâh,

³¹ Tekkelere, farklı zaman dilimlerinde ve coğrafyalarda hankâh, ribât, zâviye, âsitâne, harâbât, ve imâret denildiği olmuştur. Mustafa Kara, "Tekke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yay., 2011), 40/368.

³² Sümevra Korkmaz, *Mısır'da İlk Hangâh: Saîdü's-Süedâ (569-922/1173-1517)*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020), 137.

³³ Hangâhlarda uyulması gereken hususlarla ilgili kaynaklarda gün ağarırken güneş doğana kadar Kur'an okunmakla meşgul olunulması, bu esnada konuşulmaması ifadesi geçmektedir. Konuyla ilgili bilgi için bk. Korkmaz, *Mısır'da İlk Hangâh*, 16-17.

³⁴ Nevzat Sağlam, "Arşiv Belgelerine Göre Selahaddin Eyyûbî'nin Kudüs Vakıfları", *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 6 (2017), 409.

³⁵ Sağlam, "Selahaddin Eyyûbî'nin Kudüs Vakıfları", 410.

³⁶ Makrizî, *Hıtat*, 4/282-283; Korkmaz, *Mısır'da İlk Hangâh*, 60.

³⁷ Mahmut Dündar, Selahaddin Eyyûbî'nin İlim Sevgisi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 54 (2017), 988.

³⁸ el-Melikü'l-Âdil, Ebû Ali Fârisî'nin yedi kıraate dair *el-Huce'*sini dahi okumuştur. Konuyla ilgili bk. Mustafa Kılıç, Âlim ve Devlet Adamı Olarak Eyyûbî Meliki "el-Melikü'l-Muazzam" (576-624/1180-1227), *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2006), 339-340.

³⁹ Dündar, *Mısır Eyyûbîlerinde Eğitim ve Öğretim*, 103-104.

zâviye ve ribât gibi umuma hizmet eden kurumlar tesis etmiş olup bunların banilerinin bazıları Eyyûbî hanedanından kadınlarca bir kısmı da Eyyûbî emirlerinin ve âlimlerinin kızlarıdır.⁴⁰

2. Eyyûbîler'deki Kur'ân Tilâveti ile Kıraatine Dair Birikimin Memlûkler'e Etkisi

Memlûkler, Eyyûbîler'in ordusundaki Türk kökenli emirlerce Eyyûbîler sonrasında onların hâkim oldukları alanlar üzerinde kurulmuştur. Haliyle Memlûkler, Eyyûbîler'den birçok alanda etkilenmişlerdir. Bu durum eğitim için de geçerlidir. Nitekim bu hususa iki devlette de söz konusu olan eğitim kurumları örnek verilebilir. Zira her iki devletin eğitim kurumları incelendiğinde bunların küttâblar, cami ve medreseler, dârulkur'ân ve dârulhadîsler, hankâh- ribât ve zâviyeler ile kütüphaneler ve toplumun önde gelenlerinin evleri olduğu görülecektir.⁴¹ Yine her iki devlette kurumlarda olduğu gibi eğitim-öğretim yöntemlerinin de benzerliği dikkat çekmektedir. Öyle ki bazı mekânlardaki tedrise yönelik faaliyetlerin Eyyûbîler döneminde başlayıp Memlûkler döneminde devam ettiği görülmektedir. Bu durum Kur'ân tilâveti ve kıraati için de geçerlidir. Örneğin Eyyûbîler döneminde kıraat eğitimi verilen Amr b. Âs ve İbn Tolun camilerindeki bu tedris faaliyeti Memlûkler döneminde de devam etmiştir.⁴² Kur'ân tilâvetine yönelik Eyyûbîler devrinde başlayıp da Memlûkler döneminde devam eden uygulamalara misal vermek gerekirse Saîdü's-Süedâ Hangâhı'ndaki Kur'ân tilâvetiyle alakalı oluşmuş gelenek bu husustaki en güzel örneklerdendir. Nitekim Eyyûbîler döneminde kurulan mezkûr hangâhın vakfiyesinde cuma günlerine ait Kur'ân tilâveti merasimi geçmektedir. Bu uygulamaya Memlûkler devrinde de devam edilmiştir.⁴³ Aynı şekilde Eyyûbîler döneminde Kur'ân tilâveti ile kıraatine yönelik faaliyetlerin hükümdarlar ve toplumun önde gelen kişilerince desteklenmesi hususu da Memlûkler'de görülmektedir.⁴⁴

Bu bilgilerden yola çıkılarak denilebilir ki Eyyûbîler döneminde Kur'ân tilâveti ve kıraatine yönelik birçok uygulamaya Memlûkler devrinde de devam edilmiştir. Bu husus gerek mezkûr sahaya yönelik eğitim verilen kurumlar gerek buralarda kârî vb. görevlilerin istihdâmı ile bunların görev kayıtlarının vakfiyelerce teminat altına alınması gerekse de bu ilme yönelik faaliyetlerin hükümdarlar, vezirler ve toplumun önde gelen kişilerce desteklenmesi gibi

⁴⁰ Bahsi geçen kurumlarla ilgili bk. M. Fatih Yalçın, "Eyyûbîler Döneminde Şam'da Kadınlar Tarafından Kurulan Hanefîler'e Ait Medreseler", *History Studies* 6 (2014), 217-229.

⁴¹ Konuyla ilgili bk. Dündar, *Mısır Eyyûbîlerinde Eğitim ve Öğretim*, 26-106; Emiroğlu, *Türk (Babri) Memlûkler Döneminde Hadis İlmî*, 9-53.

⁴² Dündar, *Mısır Eyyûbîlerinde Eğitim ve Öğretim*, 76, 186-187; Muhammet Enes Midilli, "Memlûkler Döneminde Bir İlim Kurumu: İbn Tolun Camii ve Ulemâya Sunduğu Mansıplar", *İslam Araştırmaları Dergisi* 44 (2020), 40-41.

⁴³ Sağlam, "Selahaddin Eyyûbî'nin Kudüs Vakıfları", 409-410; Korkmaz, *Mısır'da İlk Hangâh*, 96-97.

⁴⁴ Konuyla ilgili bk. Dündar, Selahaddin Eyyûbî'nin İlim Sevgisi", 988-992; Kılıç, Âlim ve Devlet Adamı Olarak Eyyûbî Meliki "el-Melikü'l-Muazzam" (576-624/1180-1227), 337-355; Hayriye Betül Özcan, "Memlûkler Dönemi'nde Hanımlar ve Sehâvî'nin Hanım Hocaları", *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-IV (İlahiyat)*, (Kütahya: 2015), 25-40; Bahattin Keleş, "Selçuklu Medreseleri ile Memlûk Medreselerine Genel Bir Bakış", *Türk Dünyası Araştırmaları* 190 (2011), 204.

konularda kendini gösterir. Tüm bu bilgiler Kur'ân tilâveti ve kıraati açısından Eyyûbîler'in Memlûkler'e etkisini gösteren önemli verilerdir.

3. Eyyûbîler'deki Kıraate Dair Birikimin Endülüs'e Etkisi

Endülüslü kıraat âlimlerinin ekserisi Doğu'ya ilmî seyahatte bulunup bu ilme dair eğitim almışlardır. Bağdat, Dımaşk, Hicaz ve Mısır gibi merkezler, Endülüslü ulemânın kıraate dair ilim tahsili için gittiği yerlerdendir. Bahsi geçen merkezler bir müddet Eyyûbîler'in hakimiyeti altındadır. Bu mekânlar arasında Endülüste'ki kıraat ilmine dair birikimde Mısır'ın yeri müstesnadır. Zira burası Endülüslüler'in Doğu'ya seyahatlerinin ana güzergahıdır. Bu sebeple Mısır, Endülüslüler'in ilmî seyahatlerinde uğradığı ilk mekân olmuştur.⁴⁵ Dolayısıyla Endülüs'ün kıraat birikiminde Mısır'ın rolü diğer beldelelere nazaran daha fazladır. Ancak buradaki kıraate dair birikim diğer yerlere göre daha kısıtlı olduğundan Endülüs'teki kıraate dair birikim de Doğu'ya nazaran sınırlı kalmıştır.⁴⁶

Siyasi birliğin sağlanması, ilmî faaliyetler için uygun ortamın hazırlanmasının yanı sıra Mısır'ın Avrupa ve Mağrib'le sıcak ilişkiler içinde olup aralarında kültürel ve ticarî alışverişin söz konusu olması Mısır'da ilmî hayatın gelişmesini, bunun sonucunda da Endülüs ve Kuzey Afrika'dan birçok âlimin Mısır'a gelip buradaki ilmî gelişime katkıda bulunmasını sağlamıştır.⁴⁷ Bu meyanda hac yolculuklarının da Endülüs'teki kıraat ilmine dair birikime etkisi büyük olmuştur. Zira Mısır, kutsal yolculuğa çıkanların yol güzergahındadır.⁴⁸

Eyyûbîler'de kıraat öğretiminde bulunup da Endülüs'teki kıraat birikimine en fazla katkıda bulunanların başında hac için Endülüs'ten ayrılıp dönüşte Kahire'ye yerleşen ve burada kıraat öğretiminde bulunan İmâm Şâtıbî gelir. Şâtıbî'nin Endülüslü en önemli talebeleri ise Muhammed b. Ömer el-Kurtubî (ö. 631/1233-1234) ile Ali b. Muhammed b. Mûsâ et-Tüçibî'dir (ö. 626/1228-1229). Bunlardan Muhammed b. Ömer, Şâtıbî'den sonra Fâzılıyye Medresesi'nde kıraat derslerini devam ettirmiştir.⁴⁹ Endülüslü âlimlerin yetişmesine katkıda bulunan diğer önemli isimler ise Alemüddîn es-Sehâvî ile Ebü'l-Kâsım Ahmed b. Ca'fer b. Ahmed el-Ğâfıkî'dir (ö. 569/1174).⁵⁰ Muhammed b. Muhammed b. Vaddâh (ö. 634/1236),⁵¹ İbn Vesîk el-İşbilî (ö. 654/1256)⁵² ve Kâsım b. Ahmed b. Muvaffak el-Mürsî (ö. 661/1262)⁵³ de Endülüslü olup da Eyyûbîler döneminde Mısır'da kıraat eğitimi alanlardandır.⁵⁴

⁴⁵ Nur Kübra Demirci, *Kıraat İlminin Endülüs'e İntikalinde Mısır Kıraat Âlimlerinin Etkisi* (Rize: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 70.

⁴⁶ Mehmet Emin Maşalı, *Tarihi ve Temel Meseleleriyle Kıraat İlmi* (Ankara: Otto Yay., 2016), 68.

⁴⁷ Basuyuş, "Salâhaddîn-i Eyyûbî Döneminde İlmî Hayat ve Dönemin Önde Gelen Âlimleri", 568.

⁴⁸ Demirci, *Kıraat İlminin Endülüs'e İntikalinde Mısır Kıraat Âlimlerinin Etkisi*, 76.

⁴⁹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nibâye*, 2/219-220.

⁵⁰ Eyyûbî âlimlerden Endülüslü kıraat âlimlerinin yetişmesinde katkıda bulunanlarla ilgili bk. Demirci, *Kıraat İlminin Endülüs'e İntikali*, 101-104.

⁵¹ İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nibâye*, 2/257.

⁵² İbnü'l-Cezerî, *Ğâyetü'n-nibâye*, 1/24-25.

⁵³ Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurrâi'l-Kibâr*, 3/1310.

⁵⁴ Mısır'da kıraat eğitimi alan Endülüslü âlimlerle ilgili bk. Demirci, *Kıraat İlminin Endülüs'e İntikali*, 141-142.

Sonuç

1171-1462 yılları arasında kurulan Eyyûbîler, bir yandan Haçlılar'a karşı mücadele verirken diğer yandan hakimiyetleri altındaki toprakları eğitim-öğretime yönelik kurumlarla donatmışlardır. Bu bağlamda Eyyûbîler dönemi İslâmî ilimler açısından son derece parlak bir devirdir. Zira Eyyûbîler'in kurmuş oldukları müesseselerde pek çok âlim yetişmiş ve bu kişiler sahalarında çok kıymetli eserler kaleme almışlardır.

Eyyûbîler döneminde gelişme gösteren ilim dallarından biri de kıraattir. Bu durumun oluşmasında dönemin hükümdarları ve vezirleriyle toplumun önde gelenlerinin katkısı önemlidir. Zira bu kişiler kurmuş oldukları eğitime dair müesseselerde kıraat ilminin öğretimini son derece önemsemişler, bu hususu oluşturdukları vakfiyelerde de kayıt altına almışlardır. Eyyûbîler'de kıraat eğitiminin verildiği müesseseler incelendiğinde tıp ilmine dair medreselerde dahil hemen hemen tüm eğitim kurumlarında bu ilme yönelik eğitimin mevcudiyeti ve bu durumun vakfiyelerde kayıt altına alınması dikkat çekicidir. Makalede ulaşılan bir diğer sonuç Kur'ân kıraatinde olduğu gibi Kur'ân tilâvetinin de Eyyûbî hükümdarları ve toplumun önde gelenleri tarafından önemsendiği hususudur. Bu durum o dönemde Kur'ân tilâvetine ve kıraat ilmine verilen değeri göstermesi açısından manidardır.

Eyyûbîler'de söz konusu alandaki birikimin Memlûkler'e etkisi büyüktür. Bu durumun oluşmasında Eyyûbîler'le Memlûkler'in aynı coğrafyada ve birbirlerine yakın zamanlarda kurulmaları ile Memlûkler'in Eyyûbî'ler içinden doğmasının rolü büyüktür. Makaledeki veriler incelendiğinde Eyyûbîler'le Memlûkler'deki Kur'ân tilâveti ile kıraatine dair atmosferin birbirine son derece benzediği bir nevi birbirinin devamı niteliği taşıdığı kanaati hasıl olmuştur.

Eyyûbîler'deki kıraat ilmine dair birikimin Endülüs'e etkisi de önemlidir. Bunda Endülüslü ulemânın hac ibadeti ile ilmî seyahat için Mısır ve Eyyûbî topraklarına gitmelerinin yanı sıra buralardaki ilmî birikimden istifadelerinin etkisi büyük olmuştur. Eyyûbî topraklarında kıraate dair eğitim alanlardan bazıları ise sonrasında Endülüs'e dönmeyip Eyyûbîler'e ait eğitim kurumlarında hizmet etmişlerdir. Bu kişilerin Eyyûbîler'deki vazifeleri esnasında talebelerinden bir kısmı da Endülüs coğrafyasından gelenlerden oluşmuştur.

Kaynakça

Abdülmehdî, Abdülcélil Hasan. *el-Medâris fî Beyti'l-Makdis fi'l-asreyn; el-Eyyûbî ve'l-Memlûkâ*. Ürdün: Mektebetü'l-Aksâ, 1981.

Altıkulaç, Tayyar. "İbnü'l-Cezerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/551-557. İstanbul: TDV Yay., 1999.

Bağdatlı, İsmail. *Hediyetü'l-ârifîn*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1951.

Basuyuş, Bedrettin. *el-Melikü's-Sâlib Necmeddîn Eyyûb Döneminde Eyyûbî Devleti (637-647/1240-1249)*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2016.

Basuyuğ, Bedreddin. *Selahaddin-i Eyyûbî Devrinde İlmî Faaliyetler*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2006.

Basuyuğ, Bedrettin. “Selâhaddîn-i Eyyûbî Döneminde İlmî Hayat ve Dönemin Önde Gelen Âlimleri”. *Asoscongress/I. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu 13-14-15 Ekim 2016-Elazığ*. 566-584. Elazığ: y.y, 2016.

Çollak, Fatih. *Kıraat İliminde İmam Şatibi ve eş-Şatibiyye*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1991.

Demir, Ahmet. “Medreselerin Gelişmesinde Eyyûbîlerin Rolü”. *Medrese ve İlahiyat Kavşağında İslâmî İlimler (Uluslararası Sempozyum)*. 459-471. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Yayınları, 2013.

Dündar, Mahmut. “Eyyûbî Dönemi Mısır Medreseleri”. *Van Yüzyüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 36 (2017), 145-176.

Dündar, Mahmut. “Eyyûbîler Dönemi Dımaşk Medreseleri”. *İ.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2018), 113-147.

Dündar, Mahmut. *Mısır Eyyûbîlerinde Eğitim ve Öğretim Faaliyetleri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.

Dündar, Mahmut. “Selahaddin Eyyûbî'nin İlim Sevgisi”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 54 (2017), 988-992.

Emiroğlu, Nagihan. *Türk (Babri) Memlûkler Döneminde Hadis İlmî (Hicrî VII-VIII. Asırlar)*. Adana: Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2019.

Fâsî. *el-Leâli'l-ferîde*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendi, 1341.

Gökdemir, Ahmet. el-Mürşidü'l-vecîz ve en-Neşr Bağlamında Ebû Şâme ve İbnü'l-Cezerî'nin Kur'ân Tilâvetine Bakışı”. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2019), 103-122.

Gökdemir, Ahmet. “Osmanlı Kur'ân Eğitim Merkezleri: Darulkurrâlar ve Sibyan Mektepleri”. *Edebalı İslamiyat Dergisi* 2 (2017), 43-60.

Kara, Mustafa. “Tekke”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/368-370. İstanbul: TDV Yay., 2011.

Keleş, Bahattin. “Selçuklu Medreseleri ile Memlûk Medreselerine Genel Bir Bakış”. *Türk Dünyası Araştırmaları* 190 (2011), 195-207.

Kılıç, Mustafa. “Âlim ve Devlet Adamı Olarak Eyyûbî Meliki 'el-Melikü'l-Muazzam' (576-624/1180-1227)”. *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10 (2006), 337-355.

Korkmaz, Sümeyra. *Mısır'da İlk Hangâh: Saâdü's-Süedâ (569-922/1173-1517)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.

Makrizî. *el-Mevâiz ve'l-İtibâr bi zikri'l-bitatı ve'l-âsâr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

Midilli, Muhammet Enes. “Memlûkler Döneminde Bir İlim Kurumu: İbn Tolun Camii ve Ulemâyâ Sunduğu Mansıplar”. *İslam Araştırmaları Dergisi* 44 (2020), 37-73.

- Özcan, Hayriye Betül. “Memlûkler Dönemi’nde Hanımlar ve Sehâvî’nin Hanım Hocaları”. *IV. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı- IV (İlahiyat)*. 25-40. Kütahya: 2015.
- Sağlam, Nevzat. “Arşiv Belgelerine Göre Selahaddin Eyyûbî’nin Kudüs Vakıfları”. *Tarih, Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* 6 (2017), 403-424.
- Sübki, Takıyyüddîn. *Fetâva’s-Sübki*. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, t.y.
- Süyûtî, Ebü’l-Fadl Celâlüddîn. *Buğytü’l-vü’ât*. thk. Muhammed Ebü’l-Fadl. 2/234. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1979.
- Şeşen, Ramazan. “Eyyûbîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/20-31. İstanbul: TDV Yay., 1995.
- Şeşen, Ramazan. *Selahaddin Eyyûbî ve Devri*. İstanbul: İSAR Vakfı, 2000.
- Yalçın, M. Fatih. “Eyyûbîler Döneminde Şam’da Kadınlar Tarafından Kurulan Hanefiler’e Ait Medreseler”. *History Studies* 6 (2014), 217-229.
- Yılmaz, Harun. “Eyyûbî Dönemi Beytülmağdis Medreseleri: Kuruluş, İşleyiş ve Fonksiyon”. *Journal of Islamic Jerusalem Studies* 18 (2018), 1-14.
- Yılmaz, Harun. *Zengiler ve Eyyûbîler Döneminde Dimaşk’ta “Medrese” (1154-1260)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh. *İber*. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, t.y.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh. *Ma’rifetü’l-kurrâ*. thk. Tayyar Altıkulaç. İstanbul: İSAM, 1995.
- Zirikli, Hayruddîn. *el-A’lâm*. y.y: Dâru’l- ‘İlm li’l-Melâyîn, 2002.